

Розділ III

СТОРІНКИ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(477) “18/19”

О. В. Лисенко

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділ історії України XIX — початку XX ст.,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), institute@history.org.ua

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РІЗНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ ТА РОСІЯН ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті аналізуються соціально-економічні чинники, що зумовлювали світоглядні та ментальні відмінності між українцями та росіянами. Так, українці завжди тяжіли до європейської соціально-економічної моделі суспільного життя, де держава в першу чергу виконувала організаторську функцію щодо своїх громадян, котрі в своїй переважній більшості були великими чи маленькими власниками. Тому у випадку війни їм не потрібно було розповідати про якісь “вищі ідеали”, за які не шкода віддати життя, адже вони воювали передусім за свій бізнес, котрий забезпечував їм і їхнім сім’ям гідний рівень життя. Тобто в свідомості українців матеріальне і духовне були тісно пов’язаними між собою речами, неможливими одне без одного.

У росіян же держава виконувала функцію примусу і придушення невдоволення. Переважна більшість населення не мала від неї ніякої матеріальної користі, а тому для ведення своїх безкінечних загарбницьких війн влада в Росії була змушена утримувати величезну армію попів, котрі штовхали своїх співвітчизників на забій, брешучи їм, що матеріальне є гріховним, а головне в житті — це якийсь містичний обов’язок перед імператором. Тобто у свідомості росіян, навпаки, матеріальне і духовне були протиставленими поняттями. І саме на базі цих різних світоглядів, після того як формально українці та росіяни стали жити в одній державі, між ними почали виникати конфлікти, котрі особливо посилювалися під час часи війн, особливо таких масштабних і кривавих, як Перша світова. Вона спричинила світоглядний розкол між росія-

нами та українцями, який згодом переріс у відкриту війну між ними. Остання в свою чергу спровокувала розкол у більшовицькій партії, наслідки якого в майбутньому й доконали СРСР, чим сповна скористалися українці, відновивши та укріпивши незалежну Українську державу, в якій під час нової війни з Росією почав втілюватися в життя європейський принцип, коли люди воюють із ворогом не за пустопорожні ідеї, а за таку державу, яка забезпечує їм ведення свого бізнесу, що гарантує їм і їхнім родинам гідний рівень життя. І саме ця відмінність, на наш погляд, повинна раз і назавжди розірвати колишні ментальні й історичні зв'язки українців з Росією і стати основою для справжньої української національної ідентичності, побудованої на цивілізованих засадах, котрі увібрали б у себе все краще з досвіду успішних західних держав.

Ключові слова: світогляд, Перша світова війна, самоорганізація, земства, кооперація.

O. V. Lysenko

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Senior Research Fellow, Department of the History of Ukraine
XIX — early XX centuries, Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine,
(Kyiv, Ukraine), institute@history.org.ua

SOCIO-ECONOMIC PREREQUISITES OF DIFFERENT WORLD PERCEPTIONS OF UKRAINIANS AND RUSSIANS DURING THE FIRST WORLD WAR

Abstract

The article analyzes the socio-economic factors that led to worldview and mental differences between Ukrainians and Russians. Thus, Ukrainians have always gravitated towards the European socio-economic model of public life, where the state primarily performed an organizational function and the citizens in the vast majority were large or small owners. Therefore, in the case of war, it was not necessary to tell Ukrainians about some “higher ideals” for which they should give their lives. Because they fought primarily for their business, which provided for them and their families a decent standard of living. Thus, in the minds of Ukrainians, the material and the spiritual were closely related things that could not exist without each other.

In Russia, the state performed the function of coercion and suppression of discontent. The vast majority of the population did not benefit from it at all. Therefore, in order to wage their endless aggressive wars, the authorities in Russia were forced to keep a huge army of priests who sent their compatriots to slaughter. They lied them that the material was sinful, and that the main thing in the life was some mystical duty to the emperor. That is, in the minds of Russians, on the contrary, material and spiritual were opposed concepts. And after Ukrainians and Russians formally began to live in one state, it was on the basis of these different worldviews, that conflicts began to arise between them, especially intensifying during the wars. The First World

War, which was particularly large-scale and bloody, caused an ideological split between Russians and Ukrainians, which later escalated into an open war between them. The Russian-Ukrainian war, for its part, provoked a split in the Bolshevik Party, the consequences of which in the future destroyed the USSR. Ukrainians took full advantage of this, restoring and strengthening in the year 1991 the independent Ukrainian state. In this state, during the new war with Russia, the European principle began to be realized, when people fight the enemy not for empty ideas, but for the state where they have their own business and decent standard of living. And it is this difference, in our opinion, that should once and for all break the former mental and historical ties of Ukrainians with Russia and become the basis for a true Ukrainian national identity, built on civilized principles which would absorb the best experience of successful Western states.

Keywords: *worldview, World War I, self-organization, zemstvos, cooperation.*

У період жорстоких, кривавих подій, яким, без сумніву, була Перша світова війна, в суспільстві завжди проявляються приховані до того соціально-економічні, політичні та ментальні протиріччя. Світоглядні відмінності між українцями та росіянами зумовлювалися перш за все різними соціально-економічними відносинами всередині кожної нації. Українці завжди тяжіли до європейської соціально-економічної моделі суспільного життя, де держава в першу чергу виконувала організаторську функцію стосовно своїх громадян, котрі в більшості були великими чи маленькими власниками і, в разі небезпеки, захищали свої інтереси, як матеріальні, так і духовні.

У той же час у Російській імперії, в якій через несприятливі зовнішні умови опинилися українці, держава виконувала функцію примусу і придушення. Переважна більшість населення не лише не мала від неї ніякої матеріальної користі, але й змушена була платити непосильні податки, що для пересічного росіянина майже унеможливлювало розвиток власного підприємництва. Фактично державні інститути в Росії були ворожими для власного населення, і, якщо мислити логічно, росіянинові нічого було захищати, тим більше, що тут солдат завжди був безсловесною, безправною худобою, призначеною на забій, його нещадно обкрадали, а у випадку каліцтва залишали без усякої матеріальної допомоги. Головними в житті вважалися не гроші, а обов'язок перед імператором. Тобто у свідомості росіян, навпаки, матеріальне і духовне були протилежними поняттями, котрі протиставлялися одне одному. І саме на базі цієї різниці у світогляді, після того як українці та росіяни формально стали жити в одній державі, між ними почали виникати конфлікти, котрі особливо посилювалися в часи війн.

Перший такий інцидент відбувся ще на початку XVIII ст., коли заради своїх забаганок, Петро I послав українців воювати за саксонського короля

Августа I проти шведського Карла XII. Самим українцям ця війна була абсолютно не потрібна. Більше того, зрозумівши, що саме росіяни, а не Карл XII несуть загрозу їхній свободі, козаки за наказом Івана Мазепи перейшли на бік шведів. На жаль, ця спроба українського гетьмана раз і назавжди розірвати стосунки з Росією завершилася невдачею. Росіяни здобули не лише військову, але й тимчасову моральну перемогу над буцімто зрадниками-українцями.

Ситуація в україно-російських стосунках ще більше погіршилася наприкінці XIX ст., коли в Російську імперію прийшли західні інвестиції, котрі, на наш погляд, негативно позначилися на розвитку місцевого підприємництва. Результатом дій самодержавства, зокрема, стало й те, що у південно-східних регіонах України відбувався процес масового напливу російськомовного населення. О. Реєнт слушно зазначав з цього приводу: “Про перевагу прийшлого російського пролетаріату в складі робітництва України наприкінці XIX ст. свідчить Всеросійський перепис населення 1897 р. На території 9 українських губерній було зафіксовано 243 тис. робітників родом не з України. Цікаво, з яких же районів імперії прийшло це робітництво? Майже 70% їх, або 163 тис. чол., прибуло з 32 губерній Росії. Це насамперед Воронежська, Курська, Орловська, Пензенська, Рязанська, Саратовська, Симбірська, Тамбовська і Тульська губернії”¹. У результаті на початку XX ст. на 9 найбільших заводах Півдня України, кожний із котрих давав понад 10 млн пудів чавуну, тільки один із десяти робітників був українцем. Як наслідок, корінні пролетарі поступово асимілювалися або зовсім витіснялися росіянами².

Водночас влада постійно придушувала усякі спроби української інтелігенції поширити свою культурну та економічну діяльність на сільську місцевість, незважаючи на те, що інтелігенція запобігала погромницьким настроям серед селянства. Так, саме завдяки культурно-освітній та економічній діяльності відомого українського громадського діяча та історика В. Доманицького, який заснував позичкове товариство в селі Колодистому, у Звенигородському повіті, єдиному на Київщині, під час революційних подій 1905–1907 рр. не було вбивств та підпалів. Це пояснювалося тим, що для українських товариств чистий прибуток не був самоціллю. Головним їхнім завданням було створення заможного, технічно оснащеного та національно свідомого господаря. Так, навіть у перші роки свого існування товариство в селі Колодистому знаходило

¹ Реєнт О. Українська революція і робітництво: Соціально-політичні та економічні зміни 1917–1920 рр. К., 1996. С. 36.

² Там само.

кошти для того, щоб влаштувати якесь культурне свято — наприклад, ялинку для селянських дітей. Згодом у ньому постав гарний двоповерховий будинок із сценою для вистав, залом для читань та з помешканням для кооператорів, і кожного вечора збиралися тут 300–400 осіб для того, щоб обговорити бурхливі події в країні. Тут часто влаштовувалися лекції, вистави, інші культурні заходи³.

Здавалося, що поліція повинна була б, хоча б із власних інтересів підтримувати, чи хоча б не заважати працювати українським інтелігентам. Але, натомість все відбувалося з точністю до навпаки. У січні 1906 р., через утиски самодержавства В. Доманицький був змушений тікати з Колодистого. Поліція, не маючи доказів антидержавної діяльності В. Доманицького, вдалася до відвертих фальсифікацій. Використовуючи те, що він для надання медичної допомоги селянам створив у себе в хаті аптечку, жандарми внесли її в протокол обшуку як “взрывчатые вещества”⁴. Трагічні та криваві наслідки цього жандармського свавілля проявляться в 1918 р.

Крім посилення соціальної напруги в українському суспільстві, великий іноземний капітал стримував розвиток українських національних продуктивних сил. Так, Т. Лазанська зазначає: “Один з англійських капіталістів, що побував у 1902 р. в Росії, повідомляв колегам, що тут мито на ввезення товарів досягає 20–180% вартості товару, в той час як прибуток на капітал давав до 30% на рік. Він запевняв, що прибутковість іноземних капіталістів у Російській імперії “прямо казкова”, і рекомендував створювати тут міцні англійські підприємства, щоб розорювати своїх слабких місцевих конкурентів. Під тиском великих акціонерних товариств майже повністю зникають зі сцени економічного життя дрібні селянські розробки. Так, на Донбасі з 114 великих копалень, які були досліджені у 1901 р., 94% вугілля давали акціонерні підприємства. Не витримали з ними конкуренції і деякі поміщики-індивідуали. Навіть знамениті макіївські копальні Іловайського стали власністю французів”⁵. Тому на Наддніпрянщині не склалося національне підприємницьке середовище, котре в європейських країнах завжди було рушійною силою суспільного прогресу.

Як бачимо, формально будучи колонією Російської імперії, Наддніпрянщина фактично ставала напівколонією західноєвропейських держав, адже царизм на угоду своїм іноземним кредиторам перетворював її на

³ Єфремов С. Доманицький на селі // Рада. 1912. № 196.

⁴ Там само.

⁵ Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні. К., 1999. С. 164.

територію, де послідовно придушувалася усяка підприємницька ініціатива місцевого населення, притому не лише етнічних українців, поляків та євреїв, але й росіян. У результаті утруднювався процес розвитку дрібного та середнього бізнесу, який у європейських країнах створює левову частину робочих місць і робить дуже значний внесок як у загальнодержавний, так і у місцеві бюджети, що особливо важливо, оскільки забезпечує розвиток у цих державах регіонального самоуправління. Це розуміли найбільш далекоглядні представники російського бізнесу. Так, у виступі члена “Товариства для сприяння російській промисловості і торгівлі” С. Шарапова на одному з його засідань у березні 1899 р. зазначалося: “Тільки велика наївність наших фінансистів змушує їх думати, що у великих мільйонних підприємствах, заснованих на іноземні капітали, є що-небудь, окрім звичайного збирання вершків та пересічного промислового обкрадання, в якому російський народ [а до нього тогочасна практика включала й українців. — *Авт.*] грає таку ж роль, як індуси, китайці, негри. Не випадково Катеринославська губернія досить відверто називається Білим Конго”⁶.

Основний тягар боротьби за модернізацію українського суспільства ліг на стару козацьку верхівку, яка в основній своїй масі працювала в місцевих органах управління, насамперед у земствах. Тобто наприкінці XIX — на початку XX ст. на Наддніпрянщині виникла ситуація, коли за цивілізований, демократичний розвиток свого краю не великий капітал боровся проти представників старої, феодальної еліти, а, навпаки, нащадки останньої — проти великого капіталу.

Відомо, що економічний, соціальний, суспільно-політичний розвиток кожної країни безпосередньо залежить від спроможності взаємодії між собою його різних станів та груп. Тому подальша доля української нації залежала від здатності нащадків старої козацької верхівки шляхом земської та тісно пов’язаною з нею кооперативної роботи зацікавити національним рухом значні верстви селянської молоді, підготувати з них людей, що можуть самостійно вести економічну, господарську, культурно-освітню діяльність у власних національних установах, із зачатками своєї, нехай і не формальної, але дуже дієвої вертикалі влади. Завдяки цьому національна ідея повинна була проникати в найширші верстви українського селянства, мобілізуючи його на активні соціально-економічні та громадські дії, адже лише так могло відбутися справжнє об’єднання між українськими “верхами” та “низами”, бо тільки практична діяльність у економічній, видавничій чи будь-якій іншій галузі сприяла

⁶ Там само. С. 238.

стиранню психологічних бар'єрів між українською інтелігенцією та трудящими, давала можливість найбільш обдарованим робітникам та селянам виходити на перші ролі в українському національному русі. Це був цілком закономірний і правильний хід подій, що мав забезпечити прихід нової генерації національної еліти, яка б переважно складалася із талановитої селянської молоді, здатної керувати в нових ринкових соціально-економічних та суспільно-політичних умовах.

Як результат, у земствах та кооперативах українці вчилися об'єднуватися навколо власних національних ідей і цілей. Тут вони здобували навички організаторської діяльності, розподілу праці між членами товариства, керівництва значними масами людей та відповідальності перед ними. Тобто українське село починало ставати альтернативою тому закостенілому бюрократичному ладу, який панував у Російській імперії. Ті керівні кадри, котрі формувалися в кооперативах, були чужими імперській бюрократії не лише за метою своєї діяльності, але й за ідейними чинниками. Якщо остання все робила, аби лише догодити вищому начальству, зовсім не дбаючи про інтереси народу, то нова українська еліта, котра лише народжувалася на початку ХХ ст., навпаки, все робила виходячи із реальних інтересів простих українців, лише перед якими вважала себе підзвітною. Тому для царської, а згодом і радянської бюрократії в українському національному русі найбільшу небезпеку становила саме його політична орієнтація на демократизацію влади, коли б керівники залежали від тих, хто їх обрав, а не від тих, хто їх призначив "згори".

Виконувати ці завдання українським земцям та кооператорам було надзвичайно важко. Українська еліта в земствах та кооперативах змушена була вишукувати такий спосіб діяльності, який би одночасно задовольняв реальні національно-культурні, освітні та економічні потреби українського суспільства і не давав би самодержавству приводу для репресій. Подібна діяльність вимагала від земців особливо обережної, зваженої поведінки, адекватного, прагматичного мислення, аби не трапилось так, що, погнавшись за благородними, але недосяжними в даних історичних умовах цілями, вони втратили незначні, але реальні можливості для поліпшення життя українського народу.

З початком Першої світової війни серед українців не лише не було щирого захоплення від того, що їх поведуть на смерть невідомо за що, але й виник розкол щодо питання підтримки царизму. Так, С. Петлюра відкрито підтримав відправку на фронт Першої світової війни українських робітників та селян. У грудні 1914 р. він, засуджуючи орієнтацію галичан на Австро-Угорщину і одночасно вірнопіддано висловлюючи переко-

нання в непереможності Російської імперії, котра, на його думку, мала приєднати до себе Галичину, заявив: “Кожен крок, слово і акція, направлені до того, щоб створити обставини на російській Україні, ворожі до цілісності Російської держави, для знесення її під цю пору строго осуджуються в Україні, бо вважаються ворожими для інтересів України”⁷. Ці слова С. Петлюра писав у той час, коли, розгромивши австрійців і окупувавши Галичину, росіяни відразу ж почали репресії проти західних українців, особливо місцевої інтелігенції. Ось як описує насильницькі дії росіян у Галичині український історик Г. Хоткевич: “Всі українські газети й видавництва припинено, книгарні, читальні й взагалі культурно-освітні установи позакривано. Скасовано рівноправність української мови в школі й уряді, а всіх видатніших українських діячів заарештовано і вислано вглиб Росії. Поміж засланнями був і галицький митрополит Шептицький. Мов чорне гайвороння злетіло на українські села чорносотенне попівство, яке підступом і силою захоплювало українські парафії та силувалося перевести їх на православ’є... Особливо тяжко приходилося переживати галичанам безупинні жандармські труси, арешти і заслання. Місцями поголовно арештовано й заслано вглиб Росії українських священників, всю інтелігенцію, маси свідоміших селян та міщан”⁸.

Така позиція С. Петлюри викликала обурення в багатьох українських діячів. Що цікаво, навіть частина українських соціал-демократів, аби зберегти своє політичне обличчя, спробувала відмежуватися від С. Петлюри. Так, інший соціал-демократ і одночасно відомий український письменник В. Винниченко зазначав, що його товариші “палали гнівом і плювалися од огиди, читаючи петлюрівську “Украинскую жизнь”⁹.

В українців були сподівання, що царизм не чіпатиме хоча б українську кооперацію, але після початку Першої світової війни російський уряд навпаки почав усіляко її утискувати. Не маючи юридичних підстав закрити у зв’язку із воєнним станом українські економічні інституції, імперська влада спромоглася все ж суттєво обмежити їх здатність до успішної діяльності, заборонивши такі українські періодичні видання як “Рілля” та “Наша кооперація”¹⁰. Цей удар самодержавства по українській кооперації ще більше посилив негативні наслідки війни для українського населення і призвів до зміцнення впливу більшовиків. Вони перенесли

⁷ Петлюра С. Статті, листи, документи. Нью-Йорк, 1956. С. 188–190.

⁸ П. Черноморський. “Просвіта” в Галичині // Просвітянин. 1918. № 1. С. 23.

⁹ Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. К., 1991. С. 24.

¹⁰ Сельскохозяйственная пресса на Украине // Украинская жизнь. 1915. № 11–12. С. 164.

свою увагу на пропаганду серед солдатів царської армії пацифістських ідей, котрі в устах вправних демагогів дуже легко трансформувалися у заклики до вбивства не лише власних офіцерів та генералів, але й взагалі всіх державних можновладців, причому разом із їхніми родинами, мовляв, вони не жаліють посилати на фронт, на вірну смерть, вас і ваших дітей, тому і ви повинні діяти так само. Фактично більшовизм зразка 1917 р. означав руйнацію не тільки армії, але й держави як такої. Ситуація для російської правлячої верхівки погіршувалася тим, що в лавах більшовиків було багато колишніх семінаристів, котрих встигли навчити впливати на психіку людей. Це пояснювалося тим, що ще в ХІХ ст. під час мілютінської воєнної реформи священників, котрі раніше лише вчили інших віддавати життя за імператора, тепер самих змусили служити в армії. У результаті відбулося різке пониження їхнього соціального статусу, і багато молодих семінаристів вирішило, що їм буде вигідніше піти в революціонери. Під час війни вони лише на словах виступали проти страждань народу від воєнних дій, а насправді мали за мету захопити владу і самим стати господарями життя.

Поступово, у міру того, як імперська економіка переставала справлятися з військовими потребами, а армія без снарядів та іншої амуніції стала зазнавати безкінечних поразок, більшовицький вплив почав поширюватися і на росіян, у яких патріотизм зразка 1914 р. швидко змінився на бажання вбивати тих, хто послав їх на непотрібну їм бійню. Як результат, гігантська російська армія виявилася деморалізованою, дезорганізованою та небоєздатною. Це вже було не військо, а розрізнені банди дезертирів, вбивць, мародерів та насильників. Російський письменник О. Толстой так описує морально-психологічний стан російської армії влітку 1917 р.: “Армії більше не існує ... Фронт тікає... Солдати їдуть на дахах вагонів... зупинити руйнування фронту немає ніякої людської можливості... Російський солдат втратив уявлення, за що він воює, втратив повагу до війни, втратив повагу до всього з чим пов’язана ця війна, — до держави, до Росії. Солдати впевнені, що досить лише гукнути: “мир”, — в той же самий день війні кінець... Солдат плюнув на те місце, де його обманювали три роки, кинув гвинтівку, і змусити його воювати більше неможливо. До осені, коли ринуть всі десять мільйонів, Росія перестане існувати як суверенна держава”¹¹.

Розвал Росії та її армії стали наслідком не лише колапсу імперської економіки, але й її ідеології. Як показала історія Першої світової війни, нічим не підкріплені матеріально заклики віддавати життя за пусто-

¹¹ Толстой А. Хождение по мукам. Москва, 1948. Т. 1. С. 151.

порожні ідеї виявилися приреченими на поразку. І не важливо, чи ця ідея монархічна, чи демократична. У результаті цього більшовики досить легко захопили владу в Росії, знищивши останнього російського імператора разом із родиною та найближчим оточенням. Водночас, фізично знищивши Миколу II, більшовики по-суті продовжили його імперську політику, в тому числі й щодо України, проти якої вже 30 грудня 1917 р. розпочали відкрити військову агресію.

Ця перша за майже двісті років україно-російська війна великою мірою стала боротьбою двох світоглядів — рабського російського і волелюбного українського, бо переважна більшість українців зовсім не бажала вбивати і грабувати своїх і навіть російських поміщиків, а прагнула поліпшити своє матеріальне становище чесною працею. Але, як уже зазначалося, у попередні роки більшовики досягли значних електоральних успіхів, особливо на зрусифікованому сході України. Тому наступаючі червоні війська активно підтримали російські люмпени Донбасу та інших промислових центрів Наддніпрянщини, котрі сподівалися, що більшовики забезпечать їм сите життя, про яке їм на мітингах розказували ленінські агітатори. Але коли більшовики при підтримці пролетарів, захоплювали українські промислові міста, то трудящий люд, замість обіцяного добробуту, починав отримувати осьмушку хліба, мовляв, радійте лише від того, що у вас тепер робітнича влада. Тих же робітників, хто починав обурюватися і вимагав повернення попередніх норм харчування, безжально розстрілювали буцімто за спробу реставрації капіталістичного режиму. При цьому більшовицькі лідери на захоплених ними територіях, посеред розрухи, голоду та злиднів, самі жили ситим розгульним життям.

Використовуючи як подібне безпринципне шахрайство, так і безпорадність української Центральної Ради, більшовицькі банди Муравйова вже в січні 1918 р. змогли захопити Київ і влаштувати там криваву різанину, тисячами знищуючи українську інтелігенцію чи навіть тих, хто просто розмовляв українською мовою або носив вишиванку. Антантівці нічим не допомогли українцям в обороні столиці, тому на порядку денному постало питання про переорієнтацію на союз з Німеччиною. Це розуміли українські діячі, причому як соціалістично налаштовані члени Центральної Ради, котрі уклали Брестський мир з кайзером Вільгельмом II, так і українські монархісти з числа представників старої козацької верхівки, насамперед П. Скоропадський, котрий за допомогою тих же німців наприкінці квітня 1918 р. став гетьманом на чолі Української Держави.

Фігура гетьмана П. Скоропадського була і є дуже неоднозначною як для його сучасників, так і для нащадків. На початку 90-х років минулого століття в українській історіографії панувала думка, що німці були ворогами українців, бо це вони допомогли утвердитися в Росії більшовизму, а

отже, П. Скоропадський також є ворогом чи щонайменше не самостійною у своїх вчинках маріонеткою. Тому події часів Гетьманату 1918 р. замовчувалися, а головними героями українського відродження початку ХХ ст. автоматично ставали соціалісти С. Петлюра та В. Винниченко. Але подібний погляд є дуже поверховим і лише спотворює історію України, бо німці не були стратегічними союзниками більшовиків, а просто використали їх для розвалу російської армії. Після цього кайзерівці без зайвих сантиментів почали знищувати цей уже використаний ними матеріал, проводячи тим самим свого роду дезінфекцію території України від більшовиків, чії війська виявилися зовсім не готовими до боїв з регулярними німецькими частинами. Тому останні майже без втрат із легкістю винищували тих ленінців, котрі не встигли дременути з України, в чому їм з готовністю допомагало місцеве населення.

Сам же П. Скоропадський зовсім не був маріонеткою німців, адже, незважаючи на їхню допомогу, його обрання гетьманом, на відміну від повалення Центральної Ради, не було результатом військового перевороту, а рішенням легального та дозволеного Центральною Радою Всеукраїнського з'їзду хліборобів, на який прибуло близько 8 тис. делегатів, переважно селян, з яких уповноважених представників було 6432 делегати, що представляли інтереси 7–8 млн селян-землевласників з усіх 9 губерній України, і тому легітимність П. Скоропадського була незаперечною¹².

Водночас той факт, що Центральну Раду було усунуто від влади у силовий спосіб, дозволив соціалістам звинуватити німців у тому, що вони зрадили тих, з ким уклали Брестський мир і тим самим самі перетворилися із союзників в окупантів. Самого ж гетьмана П. Скоропадського соціалісти, наперекір об'єктивним фактам, оголосили зрадником революції та німецьким ставлеником і закликали українців до повстання проти нової влади. На жаль, їм вдалося досягти певних успіхів серед найбільш вразливих прошарків українського населення, котре за час революції відучилося працювати та звикло грабувати поміщиків і багатих селян. Уже наприкінці травня 1918 р. вибухнуло перше велике повстання проти гетьманської влади в районі Єлизаветграда, на початку червня почалися заворушення на Катеринославщині та Уманщині. У цей час стали даватися ознаки утиски колишнього царського режиму, зокрема переслідування В. Доманицького за його національно-культурну та економічну діяльність у селі Колодистому. Якщо під час революційних подій 1905–1907 рр. багато в чому саме завдяки його роботі з місцевим селянством у

¹² Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. К., 2019. С. 78.

Звенигородському повіті, єдиному на Київщині, не було погромів та підпалів, то у 1918 р. саме тут вибухнуло одне з найбільших в Україні повстань, котрим керував штабс-капітан Шинкар, який нещодавно бездарно здав Київ більшовицьким бандам Муравйова. Важливо відзначити той факт, що зброю, гроші, спорядження він отримував як від українських соціалістів, так і від російських більшовиків. Повстанці проявляли надзвичайну жорстокість не лише до німецьких військових та представників гетьманської Варти, але й до своїх заможних односельчан, котрі в більшості своїй підтримували П. Скоропадського¹³.

Усе це не дозволяло новій владі повністю зосередитися на вирішенні реальних соціально-економічних та культурно-освітніх завдань, але навіть у таких непростих умовах для України часів гетьманату П. Скоропадського характерними були великі успіхи саме у забезпеченні та піднесенні культурно-освітнього рівня суспільства — в цей час відкривалися національні школи, університети, мільйонними тиражами виходили українські книги. Це пояснювалося тим, що П. Скоропадський намагався перетворити мільйони людей в Україні на нових національно свідомих дрібних та середніх власників, котрі б могли протистояти більшовицьким зазіханням. У своїх намірах гетьман сподівався опертися на українських земців та кооператорів, котрі б стали економічним і національно-культурним фундаментом держави і були б згодні добровільно, зі зброєю в руках захищати і Україну, і своє власне майно. Якби це вдалося, то Україна б розірвала з Росією не лише на політичному, але, що набагато важливіше, і на ментальному та історичному ґрунті.

Також значно зріс матеріальний добробут переважної більшості населення Наддніпрянщини. Так, у цей час у Києві магазини були переповнені промисловими та продуктовими товарами¹⁴. Це стало можливим тому, що дуже плідно працювали українські економічні та культурні установи. Кредитові товариства та союзи товариств, об'єднуючись у банки, такі, приміром, як “Українбанк” та Київський “Союзбанк”, а також найбільш фінансово потужні союзи споживчих товариств, такі, як “Дніпровський Союз Споживчих товариств” (“Дніпросоюз”), не лише забезпечували у 1918 і навіть частково у 1919 роках порівняно високий рівень життя на Наддніпрянщині, але й проявляли постійну турботу та піклування про розвиток науки, культури та особливо освіти¹⁵. Адже українські кооператори не просто вкладали гроші в шкільництво, вони таким

¹³ Там само. С. 89–94.

¹⁴ Осауленко Л., Засєкін В. Гетьман України Павло Скоропадський. Кн. 1. Луцьк, 2003. С. 184.

¹⁵ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк. 1964. С. 241.

чином отримували кваліфікованих працівників, вітчизняних спеціалістів. Отже, П. Скоропадському вдалося закласти економічний та культурно-освітній фундамент під нову українську державність, використовуючи здобутки попередніх довоєнних років.

Але під час війни, притому з таким підступним ворогом, як більшовизм, у соціально-економічному житті країни не можуть діяти принципи мирної доби. У воєнно-революційний час безпека, добробут і саме виживання представників української та російської верхівки, котра втекла в Україну від більшовицького терору, були далеко не гарантованими, а тому в своїх стосунках із простим народом вони б мали бути якомога поступливішими. А цього якраз і не спостерігалось, і тут також чи не вирішальну роль зіграв тяжкий спадок минулого, адже і сам П. Скоропадський, і особливо його оточення були людьми, вихованими в затхлому імперському середовищі, й мимоволі увібрали в себе багато з його негативу. Так, гетьман, сам будучи не лише формально, але, на жаль, і ментально царським генералом, оточив себе вихідцями зі старої імперської армії. Ще більш невдалими були дії гетьманського уряду на чолі з колишнім земцем Ф. Лизогубом, котрий всупереч наказам П. Скоропадського проігнорував земельну реформу, бо вона зачіпала матеріальні інтереси старої української верхівки, котра, незважаючи на загрозу більшовизму, не бажала пожертвувати хоча б частиною своїх статків. Як бачимо, земські та кооперативні діячі старого гатунку вже не встигали за життям, що стрімко змінювалося.

Нові часи потребували нових методів роботи та нових людей, і такою людиною, що добре розбиралася в кооперації, виявився соціаліст С. Петлюра, який напередодні та під час Першої світової війни видавав у Москві вже згадуваний російськомовний журнал “Украинская жизнь”. Враховуючи, що всі українськомовні видання були закриті самодержавною владою, “Украинская жизнь” була єдиним часописом, що висвітлював події на Наддніпрянщині, в тому числі й розвиток тут земського та кооперативного руху, яким приділяв достатньо велику увагу. Цим напрямком своєї діяльності С. Петлюра завоював велику повагу в українських земців і кооператорів.

Будучи розумною людиною, С. Петлюра першим із соціалістів уже весною 1918 р. зрозумів, що повалити гетьманський уряд збройним шляхом на цьому історичному етапі неможливо, бо той спирається на могутню підтримку з боку мільйонів українських земців та кооператорів, які в процесі державотворення стали прогресивною альтернативою ретроградному урядові Ф. Лизогуба. З огляду на це С. Петлюра разом з іншими соціалістами, вирішив, використовуючи свій авторитет, очолити цей рух і поступово перетворити його з прогетьманського на соціалістичний. Свого

часу у 1907 р. С. Петлюра дуже активно намагався українізувати російськомовні товариства на Наддніпрянщині, справедливо закликаючи українців не бойкотувати їх, а, навпаки, використовувати для видання українських книжок. Тепер же він вправно використовував свій позитивний дореволюційний досвід для справи поступового перетворення українських земств та кооперативів на соціалістичні структури, проявляючи при цьому вартість іншого застосування організаторський хист і фанатичну цілеспрямованість, що визнавали навіть його опоненти, котрі з сумом констатували, що С. Петлюра значно перевищував П. Скоропадського своїм організаторським талантом¹⁶.

Так, завдяки С. Петлюрі та його соратникам, згадуваний уже “Дніпросоюз” збільшив свої обігові капітали з 5 до 70 млн крб і влітку-восени став головним донором соціалістичної опозиції. Під контроль соціалістів поступово перейшов й Український Народний Кооперативний банк (Українбанк), що забезпечувало їм міцний фінансовий ґрунт. Крім того, саме завдяки кооперації, заклики С. Петлюри досягали народних мас набагато швидше, ніж розпорядження П. Скоропадського через його адміністративно-бюрократичний апарат, і, як результат, влада поступово вислизала з рук гетьмана і переходила до соціалістів, котрі прикривалися земською і кооперативною діяльністю¹⁷.

Губернські та повітові земства на чолі з С. Петлюрою, котрі налічували близько 10 тисяч діячів і контролювали майже весь кооперативний рух з усіма його фінансовими активами, почали перетворюватися із опори гетьмана на його противників. Тому вже в травні 1918 р. влада за антидержавну агітацію розігнала кілька повітових і міських земств на Київщині, Одещині та Катеринославщині і заарештувала найбільш соціалістично налаштованих їхніх членів¹⁸. Переслідування авторитетних серед українців земських організацій, звичайно ж, не покращували імідж П. Скоропадського, бо викликали асоціацію з самодержавними репресіями початку Першої світової війни. Одночасно ці утиски дали можливість С. Петлюрі на чолі делегації земців вимагати у гетьмана припинення арештів і звільнення вже затриманих земських діячів, а також зміни курсу уряду. Остання вимога в принципі була правильною. Що важливо, С. Петлюра висував ці політичні вимоги не як діяч низькорейтингової на той час соціалістичної партії, а як голова Київської губернської народної управи й одночасно Всеукраїнського земського союзу, що представляв усі

¹⁶ Гай-Нижник П. Знач. твір. С. 113.

¹⁷ Там само. С. 112–113.

¹⁸ Там само. С. 111.

народні земські управи в Україні¹⁹. Така начебто “неполітична” позиція С. Петлюри насправді приносила йому великий саме політичний вигравш, бо давала можливість говорити не від імені соціалістичної партії, а переважної більшості активного населення України.

Як бачимо, земці та кооператори перетворилися в Україні на силу, підтримка якої ставала вирішальним фактором для будь-якої політичної партії. І, на жаль, саме соціалісти змогли запропонувати їм більш привабливі ідеї подальшого розвитку в нових історичних умовах. Представники ж старої української еліти на чолі з Ф. Лизогубом, які звикли працювати в умовах самодержавства, не змогли оперативно пристосуватися до обставин, що швидко змінювалися. Це саме можна сказати й про самого П. Скоропадського, котрий у листопаді 1918 р. після поразки Німеччини піддався грубому тиску з боку Антанти і проголосив курс на відмову від самостійності й входження України на федеративних засадах у склад антибільшовицької Росії²⁰. Ця ідея, яка в часи російського самодержавства та “керенщини”, сприймалася як прояв надзвичайного радикалізму і була проголошена у III Універсалі лише наприкінці 1917 р., усього за один рік перетворилася на таку, що викликала обурення в українців, які лише недавно радо її вітали. На жаль, П. Скоропадський не вловив цих змін у настроях українського суспільства, чим відразу ж скористалися соціалісти на чолі з С. Петлюрою та В. Винниченком. Використовуючи як прорахунки влади, так і голий популізм, вони підбурили українців до повстання проти гетьмана, котре завершилося його поразкою і втечею. Невдовзі після цього вони знову здали Київ більшовицьким бандам.

Незважаючи на їхню короткотривалість, події 1918 р. потрібно розглядати як дуже важливий момент в історії України, який, з одного боку, відобразив усі успіхи та поразки старої української еліти в справі відродження української нації, а з другого — наклав свій вагомий відбиток на подальшу долю України і Росії.

Отже, події Першої світової війни спричинили спочатку світоглядний розкол між росіянами та українцями, який згодом переріс у відкриту війну між ними. Остання в свою чергу спровокувала розкол у більшовицькій партії, який врешті й dokonав СРСР, чим сповна скористалися українці, відтворивши та укріпивши незалежну Українську державу, в якій особливо під час нової війни з Росією почав втілюватися у життя європейський принцип, коли люди воюють із ворогом одночасно і за

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. С. 224–226.

свою Батьківщину і за свій маленький чи середній бізнес, котрий забезпечує їм і їхнім родинам гідний рівень життя. І саме ця відмінність, на наш погляд, повинна раз і назавжди розірвати колишні ментальні й історичні зв'язки українців з Росією і стати основою для справжньої української національної ідентичності, побудованої на цивілізованих засадах, котрі б вбирали в себе все краще із життєвих принципів успішних держав.

REFERENCES

1. Hai-Nyzhnyk, P. (2019). *1918-i: dva perevoroty*. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Lazanska, T. (1999). *Istoriia pidpriemnytstva v Ukraini*. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Osaulenko, L., & Zasiakin, V. (2003). *Het'man Ukrainy Pavlo Skoropads'kyj* (Vol. 1). Lutsk. [in Ukrainian].
4. Petliura, S. (1956). *Statti, lysty, dokumenty*. New York. [in Ukrainian].
5. Reient, O. (1996). *Ukrains'ka revoliutsiia i robitnytstvo: Sotsial'no-politychni ta ekonomichni zminy 1917–1920 rr.* Kyiv. [in Ukrainian].
6. Tolstoi, A. (1948). *Hozhdenie po mukam* (Vol. 1). Moscow. [in Russian].
7. Vynychenko, V. (1991). *Zapovit bortsiam za vyzvolennia*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Vytanovych, I. (1964). *Istoriia ukrains'koho kooperatyvnoho rukhu*. New York. [in Ukrainian].